

Joanna SZERSZUNOWICZ
(Białystok)

PRZEKŁAD LEKSYKI ZWIĄZANEJ ZE ŚWIĘTAMI LOKALNYMI (na przykładzie sienieńskiego Palio)

Tłumaczenie tekstów o tematyce krajoznawczej nie doczekało się jeszcze pełnego opracowania. Przez wiele lat uwaga badaczy koncentrowała się na przekładzie artystycznym, mniejsze zainteresowanie wzbudzał przekład użytkowy. Sytuacja ta uległa zmianie, kiedy pojawiły się publikacje takich badaczy, jak Hanna Dzierżanowska, Barbara Z. Kielar, Andrzej Kopczyński, Jerzy Pieńkos i Danuta Kierzkowska¹. Są to w dużej części prace poświęcone tekstom o tematyce prawniczej i ekonomicznej oraz tłumaczeniu żywego słowa (zwłaszcza tłumaczeniu konferencyjnemu). Uwagi dotyczące przekładu tekstów o tematyce krajoznawczej zawierają prace Anieli Korzeniowskiej i Piotra Kuhiwczaka². Do tej pory napisano kilka artykułów poświęconych pewnym problemom związanym z translacją przewodników, na przykład na wymienienie zasługuje praca Iriny Bagajewej o przekładzie toponimów (1993), jednakże temat przekładu tekstów o tematyce krajoznawczej nie został wyczerpany. Translacja przewodników i folderów turystycznych nadal więc pozostaje polem badawczym wymagającym opracowania. Opublikowane artykuły stanowią przyczynek do opracowania obszernego tematu. Podobny charakter ma niniejsza praca. Celem jest przedstawienie pewnych propozycji dotyczących tłumaczenia tekstów o dużej nośności kulturowej, a więc tekstów zawierających trudne do oddania w języku docelowym elementy leksykalne.

¹ H. Dzierżanowska, *Tłumaczenie tekstów nieliterackich*, Warszawa 1977; G. Andrew, *Tłumaczenie ustne. Conference Interpreting*, Kraków 2001; B. Z. Kielar, *Tłumaczenie i koncepcje translatorskie*, Ossolineum, Wrocław 1988; D. Kierzkowska, *Tłumaczenie prawnicze*, Warszawa 2001; A. Kopczyński, *Conference Interpreting. Some linguistic and Communicative Problems*, Poznań 1980; J. Pieńkos, *Course de traduction de la littérature politique et sociale et des relations internationales*, Warszawa 1978; A. T. Tros-Kolański, *O tłumaczeniu dzieł naukowych i technicznych*, Wrocław 1977.

² A. Korzeniowska, *Explorations in Polish-English Mistranslation Problems*, Warszawa 1998, [tu:] *Tourism and the English language*, s. 141-149; A. Korzeniowska, P. Kuhiwczak, *Successful Polish-English Translation. Tricks of the Trade*, Warszawa 1994, [tu:] *The Tourist Trade*, s. 71-76.

Jako przykładowy tekst posłużył opis sienieńskiego Palio. Zanim przejdziemy do teoretycznych rozważań, parę słów o Sienie i samym święcie. „Obok średniowiecznej zabudowy Siena zachowała również stary podział na okręgi, czyli *contrade*. Stanowią one podstawę zawodów *Palio* (...) i nadają każdemu rejonowi miasta specyficzny klimat (...). Każda z siedemnastu *contrade* (...) ma swój własny kościół, dom kultury i muzeum. Każda ma również godło zwierzęce uwidocznione w nowoczesnej rzeźbie-fontannie na swoim własnym placu. (...) Niemal przez cały rok można spotkać na ulicach grupy *comparse* ćwiczące wywijanie flagą i bicie w bębny.” (Włochy 1997, 128). Sienieńskie Palio to „wyścig konny na oklep przez plac del Campo (...). Tylko dziesięć *contrade* bierze udział w danym wyścigu; wybierani są za pomocą loterii, drogą losową przydzielani są również i dżokeje (...) Obowiązuje jedyna reguła gry: jeźdźcy nie mogą nawzajem dotykać swoich wodzy. (...) Wyścig odbywa się co najmniej od początku XIV wieku. Pierwotnie trasa biegła przez większy obszar miasta, lecz od XVI wieku trzykrotnie okrąża del Campo (...) Palio odbywa się dwa razy do roku, 2 lipca i 16 sierpnia. (...) wyścig trwa niewiele więcej niż niewiarygodnie emocjonującą minutę. Przy starcie (...) wszystkie konie z wyjątkiem jednego stłoczone są pomiędzy dwiema liniami; swobodny koń naciera od tyłu i rozpoczyna wyścig. (...) koń, który zrzuci jeźdźca może nadal wygrać. (...) Samo *palio* to jedwabna szarfa, którą otrzymuje później zwycięzca” (Włochy 1997, 132)³.

Analizie poddano fragmenty tekstów dotyczących sienieńskiego Palio wyekscerpowane z przewodników w wersji polskiej (*Włochy. Część środkowa*. Wydawnictwo Pascal), angielskiej (*Siena The Gothic Dream. A New Guide to the City*, Alsaba Edizioni) i włoskiej (*Siena. La Città dell'arte*, Edizioni puligraf)⁴. Lokalny charakter święta wiąże się z użyciem leksyki znanej na obszarze, gdzie dana tradycja jest kultywowana, nie znanej zaś poza tym terenem. Są to jednostki leksykalne oznaczające osoby, ich funkcje, artefakty, miejsca i czynności związane z danym świętem. Niektóre przewodniki zawierają słowniczki objaśniające terminy dotyczące Palio – są one niejasne nie tylko dla turystów-obcokrajowców, Włosi zamieszkujący inne regiony nie znają pewnych wyrazów lub znają dane słowo w znaczeniu, jakie ma ono w języku literackim. Do terminów takich należą następujące wyrazy: *alfiere* – osoba niosąca chorągiew kontrady; *Balzana* – herb Sieny; *bandierino* – małe, czarno-białe metalowe chorągiewki zatknięte na słupach oznaczające zakręty San Martino i Casato oraz linię mety (obok stanowiska sę-

³ Zob.: A. Cairola, *Siena: le contrade*, Siena 1986; A. Falassi, G. Catoni, *Palio*, Milano 1983; *Il Palio di Siena*, A. Pecchioli (red.), Roma 1975; *Pallium – evoluzione del drapellone dalle origini ad oggi*, t.1-4, Siena 1992-1993; G. Pepi, *Siena: il Palio*, Milano 1984; A. Zazzeroni, *L'araldica delle contarde di Siena*, Firenze 1980; A. Zazzeroni, *Le carriere nel campo e le feste senesi dal 1650 al 1914*, Siena 1982.

⁴ Zob. M. Becattini, *Siena e la sua provincia*, (Guide dell'Espresso), Cuneo 1980; R. Vantaggi, *Siena e la sua provincia*, Siena 1983; E. Carli, *Siena e la sua provincia*, Bologna, 1989; G. Catoni, *Siena un amore di città*, Milano 1985; J. Hook, *Siena. Una città e la sua storia*, Siena 1989; S. Onofri, *Siena*, Roma 1990; P. Torriti, *Tutta Siena contrada per contrada*, Firenze 1988.

dziów); *barbesco* – opiekun konia; *barbero* – koń, przydzielony konradzie w losowaniu, który bierze udział w Palio; *batterie di selezione* – seria prób, które mają na celu wybór koni, które mają się pojawić na placu del Campo cztery dni przed Palio; *battesimo contraddaiolo* – chrzest w konradzie; każda konrada ma własną fontannę, w której ksiądz danej kontrady w dniu nazwanym *festa titolare* chrzci niemowlęta urodzone w obrębie danej kontrady; istnieje możliwość ochrzczenia się w starszym wieku; *benedizione del cavallo* – błogosławieństwo udzielane koniowi; wczesnym popołudniem w dniu Palio, każda konrada biorąca udział w wyścigu prowadzi swojego konia do kościoła, gdzie ksiądz udziela mu błogosławieństwa; *braccialetto* – ozdobne drewniane uchwyty służące do zamocowania lamp ulicznych, w kolorach danej kontrady, którymi dekorowane są ulice w okresie Palio; *brenna* – słaby koń; chabeta; *canape* – gruba lina wyznaczająca linię startu, przy której ustawiają się konie przed wyścigiem; *capitano* – najwyższe stanowisko w hierarchii kontrady w zakresie odpowiedzialności za strategię kontrady podczas Palio; *cappotto* – zwyczajstwo tej samej kontrady w obu wyścigach Palio w danym roku; *carriera* – wyścig Palio; *carroccio* – reprodukcja florentyńskiego wozu wojennego, przejętego przez Sieneńczyków w bitwie o Montaperti (1260); na wozie tym jest wieziony sztandar Palio; *casa del cavallo* – dosł. dom konia; stajnia konia biorącego udział w Palio; *cena* – uroczysta kolacja w konradzie, w której uczestniczą wszyscy należący do niej mieszkańcy, ma ona bardzo uroczysty charakter; *cencio* – dosł. gałgan; potoczna nazwa sztandaru Palio; *comparsa* – grupa osób w historycznych strojach, oficjalnie reprezentująca konradę; *contadaiolo* – członek kontrady; *correttore* – kapelan kontrady; *drappellone* – sztandar Palio; nagroda w wyścigu; *duce* – mężczyzna w zbroi, odgrywający dawnego wojskowego dowódcę kontrady; *festa titolare* – dzień chrztu w konradzie; *mangino* – osoba zarządzająca razem z *Capitano* konradą w okresie Palio; *masgalano* – nagroda przyznawana najlepszej *comparsie*; *mossa* – rozpoczęcie wyścigu Palio; *mozziere* – jedyny sędzia (od decyzji którego nie ma odwołania), który decyduje o momencie rozpoczęcia wyścigu oraz o jego ewentualnym unieważnieniu; *nerbo/nervo* – bykowiec; dostaje go każdy dżokej przed rozpoczęciem wyścigu; *paggio maggiore* – paż niosący oficjalny sztandar kontrady; *palco* – drewniana konstrukcja wokół placu del Campo, budowana co roku przed wyścigiem, na której znajdują się miejsca dla widzów; *palio* – od łac. *pallium*; wyścig wokół placu del Campo trwający niewiele ponad minutę; *palio alla lunga* – wyścig Palio w dawnej formie, kiedy przejeżdżano ulicę miasta od bramy do bramy (Siena jest słynna z pięknych bram miejskich; jest ich dziewięć); *palio alla tonda* – współczesny wyścig Palio: dookoła placu del Campo; *partiti* – nieoficjalne porozumienia między konradami dotyczące wyścigu; *pigiama* – strój noszony przez dżokejów podczas prób (*prove*) i wyścigu Palio; *priore* – głowa kontrady; *protettore* – działający czynnie członek kontrady; *prova/prove* – próba/próby; sześć wyścigów próbnych poprzedzających wyścig Palio; odbywają się one na placu del Campo, trzy dni przed Palio; ich celem jest umożliwienie dżokejom poznania koni, a koniom opanowanie toru; *prova generale* – dosł. próba generalna; próba wyści-

gu, która ma miejsce w wieczór poprzedzający Palio; *provaccia* – ostatnia próba, która ma miejsce rano, w dzień Palio; *purga* – porażka; zwycięstwo wrogiej kontry (każda kontrada ma sprzymierzeńców i wrogów); *ragatii* – młodzi dżokeje pokazujący umiejętności konia podczas wyścigu; *rincorsa* – ostatnia kontrada, która przystępuje do linii startu i tym samym decyduje o rozpoczęciu wyścigu; *scosso* – koń, który zrzucił, lub zgubił swojego jeźdźca; *seggio* – zarząd kontry, wybierany regularnie w wolnych wyborach; *sovatto* – rodzaj bicia, używany przed wprowadzeniem *nerbo*; *tratta* – przydzielenie koni kontradam; cztery dni przed Palio, dziesięć wybranych koni jest przydzielanych kontradam w losowaniu; *verocchio* – urządzenie, które uruchamia *massiere*, które opuszcza linę i tym samym rozpoczyna wyścig; *vicario* – osoba współpracująca z głową kontry (*priore*) i zastępująca go w razie nieobecności; *zuchino* – lekki hełm noszony przez dżokejów wyłącznie podczas Palio.

Powyższa lista zawiera terminy, wśród których można wyróżnić grupę wyrazów zarejestrowanych w słowniku ogólnym języka włoskiego w tym samym lub zbliżonym znaczeniu, pewną liczbę wyrazów odnotowanych w słownikach w innym znaczeniu oraz leksykę, która nie występuje w słownikach ogólnych języka włoskiego. Najmniej problemu w przekładzie sprawia pierwsza z wymienionych grup. Przykładowo, hasło *prova* znajdujące się w *Vocabolario della lingua italiana*, zdefiniowane jest w następujący sposób: ‘ogni esperimento compiuto per accertare le qualità di una cosa, dimostrare il valore o la giustezza di un’affermazione, verificare le attitudini di qc. o controllare il funzionamento di una macchina’. Próba określona jest bardzo ogólnie – może więc być to również próbny wyścig; wyraz *prova* oznacza też próbę teatralną (‘Ogni rappresentazione preparatoria di uno spettacolo’) (1994, 773). Przeniesienie wyrazu *prova* do nowego kontekstu wiąże się z wyzyskaniem ogólnie znanego znaczenia. Inaczej jest w przypadku wyrazów takich jak *cencio*. *Vocabolario della lingua italiana* podaje trzy znaczenia tego wyrazu: ‘pezzo di stoffa logora o sporca’; (*fig.*) ‘cosa di poco valore’; al pl. ‘dolci di pasta all’uovo, tagliati in vario modo e fritti’ (1994:205). Wyraz *cencio* w znaczeniu Palio (nagroda) jest regionalizmem i jest objaśniany we włoskojęzycznych wersjach przewodników. Największy problem w przekładzie stanowią jednostki leksykalne, które nie są rejestrowane przez słowniki ogólne języka włoskiego, na przykład *barbesco*, *mangino*, *rincorsa*, które w klasyfikacji Kadego określane są mianem leksyki bezekwiwalentnej (*Null-Äquivalenz*)⁵.

W praktyce przekładowej wyrazy związane ze świętami lokalnymi powinny być traktowane ze szczególną uwagą ze względu na nośność kulturową. W przypadku wyrazów używanych w znaczeniach zbliżonych najczęściej wystarcza ekwiwalent słownikowy – wyraz *brenna* ma następujące znaczenie według *Wielkiego Słownika Włosko-Polskiego*: ‘szkapa, chabeta’. Jeżeli chodzi o terminy, którym przypisano nowe

⁵ A. Pisarska, T. Tomaszewicz, *Współczesne tendencje przekładoznawcze*, Poznań 1998, s. 21.

znaczenia (*braccialetto* według *Słownika*: ‘mała opaska, bransoleta, bransoletka’; znaczenie ‘ozdobne drewniane uchwyty do zamocowania oświetlenia w czasie Palio’ nie jest uwzględnione), zasadne wydaje się przeniesienie terminu włoskiego z eksplikacją, ponieważ powtarzanie długiej definicji nie wpłynęłoby dobrze na całościową kompozycję tekstu. Wyraz włoski może być podany w nawiasie po objaśnieniu lub na początku zdania. W przypadku wyrazów, które nie są określeniami zjawisk typowych tylko dla danego święta lokalnego, można posłużyć się ekwiwalentem bez przenoszenia oryginalnego terminu włoskiego, na przykład *partiti* ‘nieoficjalne tajne porozumienia między kontradami’. Leksyka, której brak w słownikach ogólnych, ze względu na obecność pierwiastka kulturowego, powinna być przeniesiona do tekstu docelowego i objaśniona. Termin oryginalny może być używany w tekście po eksplikacji.

Istotny jest też zapis leksyki – powinna być ona przeniesiona do translatu w niezmięnionej formie. Stanisław Widłak i Jolanta Kornecka w pracy *Język włoski. Poradnik ortograficzny dla Polaków* podają następujące zasady zapisu nazw funkcji i godności: “można pisać literą małą lub wielką nazwy określające niektóre funkcje, godności, zwłaszcza gdy w grę wchodzi godność widziana jako jedyna czy wyłączna i gdy jej nazwa występuje zamiast imion własnych.” (1996, 102). Ta sama zasada obowiązuje w pisowni nazw urzędów i symboli. Nazwy świąt pisane są wielką literą. W przewodniku *Siena – miasto sztuki*, pojawiła się spolszczona wersja słowa *contrada* – *Kontrada*, w liczbie mnogiej – *Kontrady*. Jest to zabieg dyskusyjny, ponieważ termin *kontrada* nie jest odnotowany w słownikach ogólnych języka polskiego, ani w *Słowniku wyrazów obcych*, jednakże spolszczenie umożliwia deklinację (*Palio Kontrad*, *życie Kontrady*, itd.) (Vantaggi 1995, 106-113). W przewodniku tym tłumaczone są wszystkie terminy związane z Palio – bez podawania leksyki włoskiej, na przykład *barbaresco* – „barbarzyńca”, *Carroccio* ‘Wóz Triumfalny’; *prova generale* – ‘próba główna’, *canape* – taśma (jedyne terminy przeniesione to *Balzana*). Przewodnik wydawnictwa *Pacsal* podaje oryginalne terminy. W albumie *Toskania* widoczna jest tendencja do podawania włoskich nazw zjawisk kulturowych różnego rodzaju, na przykład: *balze* – klif; stada bydła zaganiane przez *butteri* (toskańskich kowbojów); gejzery (*soffioni*); wejście do jednego z kurchanów (*edicola*) (Poli 1996, 46, 53, 54) Lektura tekstu zawierającego ekwiwalenty polskie wszystkich terminów wydaje się łatwiejsza, jednak uwzględnienie włoskich terminów jest istotne dla osób, które mają zamiar obejrzeć Palio na żywo.

Oprócz tych terminów należy wspomnieć o nazwach własnych, które pełnią ważką rolę w organizacji tekstu dotyczącego Palio. Do takich należą *San Martino* i *Casato*. Oba toponimy określają ostre zakręty, których pokonanie sprawia dużo trudności jeźdźcom. W translacie powinna pojawić się amplifikacja, umożliwiająca odbiorcy przekładu zrozumienie znaczenia tych dwóch miejsc. W tekście angielskim mamy na przykład eksplikację *the San Martino curve* i *the ascending curve of the Casato*, która wprowadzając dodatkowe informacje (redundantne dla mieszkańca Sieny), pozwala na prawidłowe zrozumienie tekstu (Betti, Bruni 1995: 87). Niektóre lokalnie używane nazwy

własne pojawiają się w glosariuszach, na przykład toponim *Piazza*, stanowiący skrót pełnej nazwy *Piazza del Campo*, który jest w tej formie używany przez Sieneńczyków.

Problem przekładu tekstów poświęconych świętom lokalnym wymaga znacznie dokładniejszego opracowania. Święta lokalne we Włoszech mają ogromne znaczenie dla mieszkańców. Sieneńskie Palio nie jest jedynym świętem w Toskanii⁶. Inne święta o charakterze lokalnym to *Calcio in Costume*, mecz rozgrywany w czerwcu na *Piazza di Santa Croce*. Każda z drużyn reprezentuje dzielnicę – *rione*, w Sienie dzielnica nazywa się *contrada*. Widać więc, iż mimo bliskości geograficznej leksyka związana ze świętami lokalnymi różni się bardzo znacznie. Z tego powodu słownictwo to powinno być oddawane w translacji tak, aby w jak najlepszy sposób przybliżyć odbiorcy tekstu zjawisko kulturowe danego regionu. Analiza tekstów o tematyce krajoznawczej poświęconych Toskanii pozwala stwierdzić, iż brak jest dbałości o zachowanie funkcji terminów będących nośnikami treści kulturowych. W albumie *Toskania* podany jest termin *contradaio* - w oryginalnym zapisie, z polską końcówką liczby mnogiej ('podnieconych *contadaio*'), bez jakichkolwiek objaśnień (Poli 1996: 78). Z kontekstu może się domyślić, iż jest to obserwator wyścigu. Zastosowanie takiej techniki translatorskiej zubaża znacznie treść i fałszuje obraz sieneńskiego *contradaio*, który jest ochrzczony w swojej kontradzie, potwierdza swoją przynależność do niej aktywnie uczestnicząc w życiu kontrady przez cały rok i opłacając składki członkowskie, czekając na wielkie święto, jakim jest Palio. Zaangażowanie *contradaio* w Palio jest tak wielkie, że jeżeli małżeństwo należy do dwóch różnych kontrad (przynależność do kontrady dziedziczy się po ojcu), w okresie wyścigu mąż i żona nie rozmawiają ze sobą, sekundując rywalizującym dzielnicom. Przynależność do kontrad jest zjawiskiem powszechnym (należą do nich również ludzie na wysokich stanowiskach, którym nie jest obojętny wynik wyścigu), nieliczni Sieneńczycy nie interesujący się wyścigiem postrzegani są przez innych jako dziwacy. Osobie spoza tego kręgu kulturowego trudno jest zrozumieć emocjonalny stosunek do wszystkiego, co dotyczy Palio.

Bikulturowość, a czasem nawet polikulturowość tłumacza, odgrywa niezmiernie ważną rolę w przekładzie tekstów o tematyce krajoznawczej. Należy jednak podkreślić, iż w przekładzie tekstów nieliterackich istotna jest również metoda, rozumiano jako postępowanie translatorskie mające zastosowanie dla pewnego typu tekstu. W analizowanych tekstach często widoczny jest brak metody, tłumaczenie leksyki nośnej kulturowo jest efektem indywidualnego podejścia tłumacza, który stosuje zabiegi egzotyzacji lub adaptacji tego słownictwa. Cenną pomoc stanowiłyby słowniki zawierające termi-

⁶ Oprócz *Scoppio del carro* i *Festa delle Rificolone* we Florencji należy wymienić *Giostra del Saracino* w Arezzo, *Giostra dell' Orso* w Pistoii (niegdyś *Plio dei Barbieri*, dosł. bieg na złamanie karku), festyn *Regata di San Ranieri* w Pizie, *Palio Marinario* w Livorno i *Palio delle Balestre* w San Sepolcro.

nologię związaną ze świętami lokalnymi danego regionu, na przykład Toskanii. Tłumacz dysponujący takimi opracowaniami będzie w stanie lepiej oddać sens oryginalnego tekstu.

Literatura

- Bacci M. G., *Dizionario della lingua italiana*, Milano 1994.
- Bagajewa I., *O nazwach geograficznych w ujęciu translatorycznym*, (w:) *Przyczynki do teorii i metodyki kształcenia nauczycieli języków obcych i tłumaczy w perspektywie wspólnej Europy*, red. F. Grucza, Warszawa 1993, ss. 111-119.
- Belford R. i in., *Włochy – część środkowa. Toskania, Rzym, Marche, Umbria*, oprac. wg ang. edycji A. Binek, J. Szczupak, Bielsko-Biała 1997.
- Belloni S., *Il Palio*, Narni-Terni 1997.
- Belloni S., *The Palio*, Narni-Terni 1997.
- Betti L. i in., *A Guide to the Palio*, Siena 1995.
- Cieśla H., Jamrozik E., Kłos R., *Wielki słownik włosko-polski. Grande dizionario italiano-polacco A-E*, Warszawa 2001.
- Civai M., Toti E., *Siena. The Gothic Dream. A new guide to the city*, Siena 1997.
- Donati R., *Il Palio*, Narni-Terni 1975.
- Poli C., *Toskania*, tłum. O. Tyciński, Warszawa 1996.
- Vantaggi R., *Siena – miasto sztuki*, Narni-Terni 1995.
- Widtak S., Kornecka J., *Język włoski. Poradnik ortograficzny dla Polaków*, Warszawa-Kraków 1996.
- Zingarelli N., *Lo Zingarelli minore – vocabolario della lingua italiana*, Bologna 1994.